

KÁNTOR LAJOS—LÁNG GUSZTÁV: ROMÁNIAI MAGYAR IRODALOM. 1945—1970.

A könyvészeti adalékot összeállította: Réthy Andor. Bukarest, 1971. Kriterion K. 421 l. 24 t.

A huszonöt esztendő, amit az új magyar irodalom fejlődése bejárt, több oldalról felkeltette az összefoglalás igényét. És nemcsak Budapesten, ahol a felszabadulást követő időszak irodalomtörténeti kézikönyvének munkája folyik, hanem a szomszédos országok magyar nemzetiségi kultúráiban is. Igaz, a történeti igény inkább a már lezárult szakasz: a két háború közötti irodalom összefoglalása felé fordult; elsőnek mindenképpen ezt a munkát kellett elvégezniük a nemzetiségi művelődés történészeinek. Pozsonyban Turczel Lajos, Újvidéken Bori Imre nevéhez fűződik az összefoglalás. Am — éppen a budapesti vállalkozás révén — már megindult a háború utáni korszak irodalomtörténeti feldolgozása is. A romániai magyar irodalomtörténetírás ügyének kedvezőbb a helyzete. A magyar nemzetiségi kultúra körében és Budapesten egyaránt több alkalommal kísérelték meg elvégezni az összefoglalás feladatait. Elsőnek Tolnai Gábor könyve: az *Erdély magyar irodalmi élete* (Szeged, 1933), majd műfaj történeti vonatkozásban Jancsó Elemér munkája: *Az erdélyi magyar líra tizenöt éve* (Kolozsvár, 1934), végül az irodalmi élet rajzában Ligeti Ernő: *a Súly alatt a pálma* (Kolozsvár, 1941) lapjain. Ugyancsak az 1919—1944-es korszak képét ábrázolja az akadémiai irodalomtörténeti kézikönyv VI. kötete és Czine Mihály összefoglalása, amelyből eddig néhány folyóirat-közleményt láthatott a kérdés iránt érdeklődő olvasó.

A romániai magyar tudomány azonban már az 1945-tel induló korszak ábrázolására is tett néhány kísérletet. Sóni Pál egyetemi tankönyve: *A romániai magyar irodalom története* (Bukarest, 1969) a két háború közötti korszak feldolgozása után hasznos képet ad a felszabadulást követő helyzetről és írókról is. Marosi Péter hosszabb tanulmánya: *A romániai magyar irodalom huszonöt éve* (Utunk 1969. 20. sz.—24. sz.) pedig az új korszak fejlődésének felvázolására vállalkozott. Az ő kezdeményezéseik után született meg Kántor Lajosnak, a kolozsvári Korunk irodalmi szerkesztőjének és Láng Gusztávnak,

a kolozsvári Babes—Bolyai Egyetem magyar tanszéke tanárának könyve: a *Romániai magyar irodalom 1945—1970* (Bukarest, 1971). Munkájukat mindenekelőtt az dicséri, hogy igen nehéz és bonyolult feladatok megoldására szánták el magukat. A kortárs irodalom történeti összefoglalása a szokásosnál mindig nehezebb vállalkozás. A történészek ilyenkor a kritikus szerepét is vállalnia kell, elvégzetlen részfeladatokat kell megoldania, s meg kell küzdenie az írói önértékelések, a csoportérdekek szövevényeivel. Emellett tudatában kell lennie annak, hogy eleven anyaggal dolgozik, egy befejezetlen folyamat történeti összegzésére vállalkozik. (Amely feladat önmagában is paradoxsá teszi az irodalomtörténész munkáját.) Kántor és Láng felismerte e munka alkati nehézségeit: „Munkánk természete sajnos olyan — írják —, hogy csak abbahagyni lehet, befejezni nem...”

A műfaj, vagyis a kortárs irodalom történetének feldolgozása tehát már eleve magában hordozza a későbbi elégedetlenséget, a polémiát, a munka kísérleti jellegét. A téma: a romániai magyar irodalom kutatása azután további nehézségeket jelent. Nincsenek megfelelő alap kutatások, a korszak íróinak tevékenysége általában nélküli a tanulmány-szerű feldolgozást, az irodalomkritikai termés, legalábbis egy korszerű marxista szintézis megalkotói számára, nagyon kevésbé használható. A tanulmány- és esszéirodalom csak néhány kérdésben segítette ki az összefoglalás szerzőit (elsősorban Jancsó Elemér, Sóni Pál, Marosi Péter, Földes László és Izsák József tanulmányai). A két irodalomtörténésznek ezért nagyrészt saját kutató munkájára és már korábban elkészült tanulmányaira, kritikáira kellett támaszkodnia. Ez okozta azt, hogy az összefoglalás legjobb részleteit azok az íróportrék adják, amelyek főbb elemeikben már korábban elkészültek Kántor és Láng kritikus tevékenysége során.

A munkát nehezíti továbbá a nemzetiségi irodalomtörténész fokozottabb felelőssége is, amely onnan ered, hogy a szomszédos országok magyar művelődése még mindig irodalom-

centrikus, az irodalom gyűjti össze a szellemi élet legjobb erőit, szervezi a művelődést, fogalmazza meg a nemzetiség önismeretét, öntudatát. Az irodalom történése ezért nem érheti be azall, hogy az alkotó személyiségek, az irányzatok és a művek ábrázolója legyen, hanem nyomon kell kísérnie a közösségi kultúra alakulását, ki kell fejtenie a közösségi önismeret és öntudat változásait. Vagyis feladata tágasabb körű, mint a hazai irodalomtörténetírásé, felelőssége súlyosabb, az elvégzett munka közéleti hatása mélyebb és nagyobb. Kántor és Láng is érezte azt, hogy vállalkozásuk tartalmában és hatásban súlyosabb felelősséget jelent. Úgy hisszük, e felelősség tudatában dolgoztak, és egészében jól oldották meg a maguk elé tűzött feladatot.

A felismert és vállalt felelősség játszik szerepet abban a meghatározásban, amelyet a két szerző a romániai magyar irodalom fogalmáról ad: „a romániai magyar irodalom — írják — Románia 1919 utáni területén kialakult magyar nyelvű irodalom. Társadalmi meghatározója a romániai társadalmi valóság, valamint a romániai magyarság kisebbségi, illetve 1944 utáni nemzetiségi helyzete. Mindkét vonás megkülönböztető a magyarországi irodalomhoz viszonyítva, amelyhez azonban a nyelv és a kulturális hagyományok tágan értelmezett közössége fűzi.” E meghatározás két közegezt köti a szóban forgó irodalmat: a romániai társadalomhoz és a magyar művelődéshez. A romániai kötődés jelenti azt a jelleget, amely Gaál Gábor nyomán a *romániaiság* nevet viseli. Ez a megjelölés az Erdélyi Helikon írói és ideológusai (pl. Kós Károly, Kuncz Aladár, Szentimrei Jenő, Tamási Áron) által használt *transzilvánizmus* fogalmát váltotta fel. A transzilvánizmus a történeti Erdély hagyományait ápolta, az erdélyi népek, nyelvek és felekezetek békés összefogását szerette volna előmozdítani. Nagy érdemeket szerzett a Romániához csatolt magyarság nyelvének, művelődésének és közösségi tudatának fenntartásában, az együtt élő népek és kultúrák közeledésében. Am helyét előbbutóbb át kellett adnia egy olyan gondolatnak, amely a magyar nemzetiségnek a román társadalomban elfoglalt helyét mérte fel, és szociológiai módon közeledve a kisebbség problémáihoz összekötötte a magyar és román dolgozó rétegek ügyét. Ezt a gondolatot fogalmazta meg Gaál Gábor a „romániaiság” elvében.¹ Mint Rácz Győző egy tanulmánya, éppen Kántor és Láng könyvéről szólván, rámutat, ez a „romániaiság” elsősorban nem a magyar nemzetiség geográfiai elhelyez-

kedésének kereteire utal, hanem arra, hogy a romániai magyar író a romániai társadalom valóságában él, ennek mozgását követi, és az ugyancsak ebben a valóságban élő magyar olvasó számára dolgozik.²

Kántor és Láng értékeli a transzilvánizmus követőinek érdemeit, ám rámutat arra is, hogy ez a gondolat az idők során „mozgósító ideológiából összetartó eszme lett, természetes módon haladt egy olyan megfoghatatlan absztrakció felé, amely minden (polgári) világnézet számára elfogadhatóvá tette”. És így éppen az irodalom nemzetiségi-társadalmi hivatása veszett el a transzilvánista illúziók között. Ezért ők is a Gaál Gábor által megfogalmazott „romániaiság” elvét alkalmazzák. Mint mondják: „a romániai magyar irodalom sajátos, helyre és korra valló vonásait a történelemnek ugyanazok a parancsoló törvényei vették ki, amelyek a román irodalom, a román kultúra egészét formálták. Ennek tudható be, hogy a román és a romániai magyar irodalom legjobbainak műveit közös vagy hasonló esztétikai és politikai krédó rokonítja: hogy a romániai magyar irodalomban mint sajátos színtől érvényesül a román irodalmi hagyományok hatása, a román művelődési élet modern áramlatainak ösztönző szerepe...” Ebből az elvi megállapításból következik irodalomtörténetiknek az a törekvése, hogy a fejlődés tárgyalása során mindig felvillantssa a román és a nemzetiségi magyar irodalom párhuzamait, az irányzatok, nemzedékek és művek rokonságait. A romániai valóság szoros kapcsolatba hozza egymással a román és a magyar irodalmat, a magyar irodalom önállóságát, sajátos feladatát és karakterét azonban nem szünteti meg. A nemzetiségi kultúrának ugyanis elsősorban magáról a nemzetiségről és a nemzetiséghez kell beszélnie: a romániai magyar irodalom nem a román irodalom része, hanem a magyar nemzetiség tudatának terméke (és formálója). Ennyiben osztozik a nemzeti irodalmak feladataiban. Mint ahogy maga a nemzetiség is megközelítőleg a nemzet funkcióját végzi el egy adott történelmi és társadalmi struktúrán belül. Ahogy Gáll Ernő, a *Korunkat szerkesztő* neves szociológus mondja: „a nemzetiség etnikai-történeti közösség, amelynek ismérvei hasonlóak a nemzetéhez, szerepe és távlatai szintén egyezők vele. Számszerűleg kisebbség, a többséget alkotó nemzet mellett, tagjait egybekapcsolja a közös nyelv és kultúra, valamint az összetartozás tudata és a kollektív azonosság megőrzésére, fejlesztésére irányuló akarat.”³ Mint a Kántor—Láng-féle

¹ GAÁL Gábor: *Transzilvániai-e vagy romániai magyar irodalom?* *Korunk* 1937. 214—217.

² RÁ CZ Győző: *Irodalomtörténet és ideológia.* *Korunk* 1971. 1782—1789.

³ GÁ LL Ernő: *Irodalmunk története és aml megőtte van.* *Korunk* 1971. 1777—1781. vő.: NAGY György: *A nemzetiség fogalma.* *Korunk* 1971. 663—673., MÍ KO Imre: *Nemzet és nemzetiség.* *Korunk* 1971. 681—691.

irodalomtörténetből kitetszik, maguk a szerzők is hasonló módon gondolkodnak a nemzeti irodalom helyzetéről és feladatairól.

A másik közege, amelyben a romániai magyar irodalomnak természetesen el kell helyezkednie, a magyar nyelv, művelődés és hagyomány. Kántor és Láng nem tagadják ezeket a természetes köteleket. „Egyetlen irodalom sem születik a semmiből — olvasuk —, s a romániai magyar irodalom, mely az egységes magyar nemzeti irodalom kialakulása után jó évszázaddal születik, magától értetődően kapja örökségül a nemzeti irodalom valamennyi értékét, az egységes irodalmi nyelvtől a klasszikus hagyományok formálta értékszemléletig.” Ez a felismerés helyesnek bizonyult, és az elemző munka során gyümölcsözőnek mutatkozott. Láng és Kántor az egyes írók, jelenségek megítélésénél találó módon hivatkozik a klasszikus és a modern magyar irodalom alkotóira: Petőfira, Adyra, Móricz Zsigmondra, József Attilára, Szabó Lőrincire, Illyés Gyulára, Fábry Zoltánra. És természetesen tetszik az a következtetés is, amelyet a két szerző a romániai társadalommal és a magyar kultúrával kialakult kapcsolatok tényéből levont. Tudniillik az, hogy a romániai magyar irodalom, helyzete következtében, a két szomszédos nép közeledésének, megértésének műhelye lehet. „A romániai magyar irodalom — írják — nem kettészakítja önmagát, amikor sajátjának tekinti a magyarság valamennyi haladó szellemi értékét [...], s vállalja egyben romániaságát is. Ellenkezőleg: összekapcsolja mindazt, ami a két nép kultúrájában egymást segít, egymást kiegészítő, közös történelmi gyökerekből sarjadó érték.” Vagyis ugyanúgy a két nép és a két művelődés közötti „hid” szerepét szánják a magyar nemzeti irodalomnak, mint Fábry Zoltán, aki klasszikus módon fejtette ki a szomszédos államokban létrejött magyar irodalmak közvetítő szerepének elméletét.

Kántor és Láng, nézetünk szerint, elfogulatlan józansággal és ideológiai biztonsággal jelölték ki a romániai magyar irodalom helyzetét, feladatait. Ugyanígyen józanul választják meg irodalomtörténeti értékelésük módszerét. Mint könyvük *Mentség* címet viselő utószavában kifejtik, egyetlen elv vezette vállalkozásukat: „az esztétikai-etikai értékek felmutatásának vágya.” Ez az igény a korábbi romániai magyar irodalomkritika módszerével polemizál, e módszer korszerű meghaladására törekszik. A két szerző meglehetősen éles szavakkal ítéli el a korábbi

bírálat irodalompolitikus szempontjait, „deskriptív” jellegét, egyoldalú szociologizálását. „Nem a műalkotás — írják —, hanem az irodalompolitikai vonal áll a lapok és kritikások érdeklődésének homlokterében. [...] Noha meg-megújuló vitáknak lehetünk tanúi a kritika jellegéről, feladatairól, a romániai magyar irodalomkritika nehezen nővi ki gyermekbetegségeit, mindenekelőtt a szociologizálást, az elemzést kikiszöbölő deskriptivizmust, illetve az újabb divatjelenségeket, a modern irányzatok (strukturizmus, stíluskritika) külsőséges követését, mímelését.” Ezt a gyakorlatot akarják felváltani az esztétikai és etikai szempontú elemzéssel, azaz olyan vizsgálattal, amely egyformán figyelembe veszi az alkotó személyiséget, az irodalmi mű és az irodalom által gyakorolt társadalmi funkció tulajdonságait. Esztétikai gondolkodásuk tengelyében az írói személyiség eredetisége és a korszerűség elve: a népi forrásból is merítő modernség áll. Műközpontú elemzésre törekednek, ám az alkotást nem pusztán esztétikai minőségében vizsgálják, hanem az etikai szférában betöltött szerepében is. Ezért hadakoznak a „szociologizálás” ellen, amin, miként könyvük olvasása során kiderül, nem az író és a mű szociológiai megközelítését értik (hiszen ezzel a lehetőséggel élnek ők maguk is!), hanem azt a szemléletet, amely az irodalom szerepét a taktikai kérdések, a napi politikai feladatok megoldására szűkíti le. Az etikai elv ebben a vonatkozásban éppen azt jelenti, hogy az irodalomnak nem napi politikai, nem taktikai, hanem általánosabban és közvetettebben közéleti jelentése, etikai és stratégiai eredménye van. Esztétika és etika ilyen módon történő összekapcsolása egyébként mind a nemzeti, mind a hazai elméletben szokásos dolog.⁴ Kántor és Láng a korszerű marxista művészetelmélet vívmányaként él vele. Az esztétika és az etika szempontjainak elemző alkalmazása az ő számukra sem absztrakt folyamat. Mint Balogh Edgár hangoztatja, könyvükről írva: „maga az anyag s a feldolgozás módja meg is győzött már arról, hogy nem elvont esztétikai és etikai kategóriákról van szó, hanem olyan reális értékek megállapításáról, melyek a romániai magyarság társadalmi mozgásaiból s azok tudatából fakadnak az írói magatartás és a művészet korszerű megnyilatkozásai terén.”⁵

Balogh Edgár azt is megjelöli, hogy mi jelenti a módszer reális értékét: Kántor és Láng esztétikai és etikai elemzéséből a nemzeti lét irodalmi önmegfogalmazása bontakozik ki. Valóban, a *Romániai magyar*

⁴ Vö. PÁSKÁNDI Géza: Gondolatok líráról, művészetről. Utunk 1969. 31. sz. és ALMÁSI Miklós: Ellipszis (Bp. 1967.) c. kötetének bevezetője.

⁵ BALOGH Edgár: Folytonosság és átváltás az irodalomban. Igaz Szó 1972. I. 91—100.

irodalom 1945–1970 a romániai magyarság nemzetiségi önszemléletét és öntudatát vizsgálja; az irodalom etikai értékét, súlyát aszerint méri, hogy miként szolgálja a nemzetiségi önismeretet és tudatot. Ez egyszerűen azt is jelenti, hogy maga az irodalomtörténeti összefoglalás az imént megjelölt etikai mércehez igazodott; Kántor és Láng munkája a nemzetiségi tudat részeként funkcionál. A szerzők maguk tudatosan vállalják ezt a szerepet: könyvükben nemcsak a romániai magyar irodalom huszonöt éves szakaszának történetét akarták megírni, hanem egyben a nemzetiségi tudat történetéhez is anyagot és adalékot kívántak nyújtani. Tévedne azonban, aki azt gondolná, hogy munkájukat leszűkítik a nemzetiségi tudat jelenségeire. A szerzők nem vállalják (igényes irodalomtörténészek lévén, nem is vállalhatták) az ilyen önkorlátozást. A romániai magyar irodalmat a korszerű európai fejlődéshez kötik, nemcsak a nemzetiségi mondánivalót kutatják, hanem az egyetemes üzenetét is. Azt az író tudják szívük szerint dicsérni: „aki írói felelősségét nem szűkíti le egy kis szociográfiai vagy tájegységre, aki mer az emberiségben gondolkodni, de nem tagadja meg közvetlen környezetét, nem fordít háta a hétköznapiaknak.” Vagyis, aki a szűkebb közösség: a nemzetiség, az ország és a tágabb keretek: az európai és egyetemes kultúra, az emberiség vonzását, vállalását egysúlyban tudja tartani.

Utaltunk már arra, hogy a kortárs irodalom történetének feldolgozása milyen komoly próbák elé állítja a kutatót. A műfaj nehézségei okozták, hogy Kántor és Láng könyve sem a szigorú történeti módszert választja, hanem inkább az „irodalomtörténeti körkép” módszerét. A negyedszázados fejlődést nem történeti rendben, történeti izületeiben tárgyalja, hanem az irodalmi természetben megvalósuló műnemek és az alkotó egyéniségek szerint. Vagyis a könyv, leszámítva az 1919–1944-es első korszak tárgyalását, valamint az új korszak irodalmi életéről adott fejezetet, arcképvázlatokban ragadja meg a nemzetiségi irodalom történetét. E módszertani sajátosság nem akadályozta meg, hogy a szerzőknek átgondolt történelmi képe legyen. Kántor és Láng felismerték, hogy a feldolgozott irodalmi anyag, bármennyire is egy kortársi panoráma körén helyezkedik el, történeti képződmény, nemcsak az esztétikai-etikai minőség ölt benne alakot, hanem a történeti fejlődés menete és problematikája is. Igaz, hogy ezt a proble-

matikát a könyv olykor homályban hagyja, vagy meglegszik azzal, hogy utalásokban tegyen rá jelzéseket. Csehi Gyulának bizonyos mértékig igaza van, midőn hiányolja a fokozottabb történetiséget és a megfelelő adatolást.⁶ A munka viszonylag szűkös terjedelme (az irodalomtörténeti szöveg 212 lapot tölt be) és az elvégzendő feladatok sokasága akadályozhatta meg a történetileg részletesebb és adatokban gazdagabb kidolgozást.

Minden történeti elemzés egyik alapvető, az elért eredmény értékét is befolyásoló feladata a *periodizáció*. Kántor és Láng irodalomtörténete lényeges periodizációs kérdéseket old meg, egyszerűen felvet néhány olyan problémát, amelyet még a későbbi kutatásnak kell megoldania. Periodizációs gyakorlatuk az irodalomközpontú gondolkodást követi, vagyis nem a külső: a politikai, társadalomtörténeti periódusokat követik, hanem meg kívánják keresni az irodalmi fejlődés saját periódusait. Mindkét szerző nyilatkozott erről a kérdéstről, mindketten kifejtették periodizációs elveiket. Kántor Max Wehrli tézisét fogadja el, amely szerint: „az irodalomtörténeti időszakokat elsősorban *irodalmi* kritériumok szerint állapítsák meg, s az így nyert beosztást csak másodsorban vessék egybe egyéb periódusrendszerekkel.”⁷ Láng pedig amellet érvel, hogy a társadalmi lét fejlődésének periódusait az irodalomtörténész ne mechanikusan alkalmazza, hanem próbálja meg feltárni az irodalom sajátos fejlődésének belső törvényeit: „az elvont összefüggés [...] az irodalomtörténész számára csak akkor válik valóságossá, ha ki tudja tapintani a konkrét irodalmi anyagban való »megtestesülését«, ha az irodalom viszonylag önálló fejlődéstörvényeit úgy tudja megragadni, hogy bennük mint sajátosban válják nyilvánvalóvá, szemléltetővé az általános.”⁸ Ezeket az elveket mintaszerű módon alkalmazzák az 1919–1945-ös történeti korszak periodizációjában, amellyel könyvük *Előzmények* című fejezete foglalkozik. Négy periódust különítenek el: 1. az irodalmi élet kezdeteit (1919–1924), amely a magyar nemzetiségi irodalom kialakulását, a nemzetiségi öntudat megszervezésének áldozatos munkáját jelenti, 2. az állandó intézmények korát (1924–1930), amely a marosvécsi Helikon és az Erdélyi Helikon című folyóirat primátusát képviseli, 3. a realizmus útján járó korszakot (1930–1938), amely a Korunk „valóság-irodalmával” és a „második” erdélyi generáció szociológiai érdeklődésével váltotta fel a

⁶ CSEHI Gyula: *Élő irodalom élő története*. A Hét 1972. 2. sz.

⁷ KÁNTOR Lajos: *Vissza vagy előre? Utunk 1970*. 5. sz. Az idézet: Max WEHRLI: *Általános irodalomtudomány*. Ep. 1960. 185.

⁸ LÁNG Gusztáv: *A XX. századi magyar irodalom történetének korszakolása*. Korunk 1971. 1812–1818.

transzilvánizmus gondolatkörét, és 4. a fasizmus és a világháború éveit (1938–1944), amely Erdély felosztásával, a román és magyar fasizmus előretörésével, végül a háborús eseményekkel végképp szétzilálta a magyar nemzeti irodalom eredményeit és intézményeit. Ez a korszakolás részben követi, részben új elemekkel gazdagítja a romániai magyar irodalom első korszakának eddigi periodizációs kísérleteit.⁹

A fenti korszakbeosztás, úgy hisszük, teljes mértékben elfogadható. Fogasabb kérdés az élő irodalom korszakolása. A két szerzőnek mindenképp az új irodalomtörténeti korszak kontinuitásának-diszkontinuitásának kérdésével kellett szembenéznie. Állásfoglalásuk ebben a kérdésben is józan, mértékletes és dialektikus. Egyaránt hangsúlyozzák az új és a régi irodalom termékenyítő kapcsolatát és azt, hogy az 1945-tel induló szakasznak egy megváltozott társadalmi rend talaján új utakat kellett kezdenie. Magát a felszabadulás után induló korszakot (*Az irodalom élete* című fejezetben) három korszakra bontják, noha ebben az esetben nem különítik el egymástól módszeresen és fejezetszerűen az egyes periódusokat. A felszabadulást követő „hősor” (1945–1948) az irodalmi élet újjászervezését, a baloldali erők előretörését és a romániai magyar irodalom „népfrontos” egységét hozta. Ezt a termékeny és lendületes korszakot követte a „normatív irodalomszemlélet”, vagyis a dogmatizmus kora (1949-től az ötvenes évek közepéig), amely a többi szocialista ország kulturális életéhez hasonlóan sivárrá és szegényessé tette a nemzeti irodalmat, útját állta a korábban kibontakozó lendületnek, szigorú esztétikai normákkal bénította meg az alkotó személyiségeket. A megújulás lassanként következett, az ötvenes évek második felétől, a hagyományok korszerűbb értékelésével, az avantgarde irányzatok térnyerésével, a fiatal generációk: a „Forrás”-nemzedékek jelentkezésével. Ez a fejlődés azután a hatvanas évek második felében teljesedett ki, érlelte meg legfontosabb eredményeit.

E gondolatmenetet néhány ponton szeretnők kiegészíteni. Úgy véljük, hogy a felszabadulást követő fejlődés korszakolását kétféleképpen is meg lehet oldani. Elfogadva Kántor és Láng periodizációs elveit (amelyek egyébként sem mondanak ellent a hazai viták során kialakult elméletnek), két nagyobb periódust különböztethetünk meg. A „társadalmi lét” ugyanis, amely a tudatformák változása mögött áll, általában a hatvanas évek közepén alakult át a legtöbb kelet-európai szocialista országban; ekkor

fejeződött be a szocialista gazdaság alapjainak építése, s ennek nyomán ekkor történt minőségi változás a társadalmi tudatban is. A tudatformák átalakulása jelentkezett abban, hogy az irodalom új irányok felé fordult: filozófiai, történelembölcséleti, antropológiai és etikai kérdéseket fogalmazott, s megválaszolásukkal kísérletezett. Ekkor váltak általánossá (éppen az intellektuális mondanivaló révén) a modernebb módszerek és technikák: a szürrealizmus, az abszurd, a groteszk, a versépítés komplex és „polifónikus” módozatai, az esszé-elemekkel átszőtt epika, az új drámatechnika stb. A változás még a hagyományosabb realizmus módszerére is kihatott: a realista ábrázolás kiegészült (vagy felcserélődött) a dokumentarizmus, a „tényregény”, a szociográfikus ábrázolás eszközeivel. A „társadalmi lét” általánosabb megváltozását tehát az irodalom belső törvényeinek és igényeinek megváltozása kísérte, és ez a változás ment végbe a romániai magyar irodalom közegében is. Az első húsz év (1945–1965) harsányabb, egyszersmind elvontabb elkötelezettsége, hagyományos technikája, többnyire sematizmussal és romantikával torzított realizmusa után a megfontoltabb, etikus elkötelezettség (Sütő András: *Anyám könnyű álmat ígér*, Szemlér Ferenc: *A mirigy esztendeje*), a dokumentatív realizmus (Bálint Tibor: *Zokogó majom*, Kacsó Sándor: *Virág alatt, iszap fölött*, Nagy István önéletrajzi regényei), az intellektuális líraiság (Szemlér Ferenc, Kányádi Sándor, Horváth Imre új versei), az avantgarde költői látás és technika (Méliusz József, Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár) és a modern dramaturgia (Páskándi Géza, Deák Tamás drámái) következett. Az irodalom képe gyökeresen átalakult, a fejlődés valóban új korszakot hozott.

Meg lehet kísérteni a korszakolást más módon is. Az irodalomközpontú (stílustörténeti) korszakolás általában szélesebb periódusokat különít el egymástól, minthogy a stílustörténeti folyamat, még a huszadik század élénkebb ritmusa idején is, lassabban változik. Ha azonban nem a nagy stílustörténeti változásokat, hanem az irodalmi életnek mint a társadalmi struktúra egy részének alakulását figyeljük, gyorsabb periódusváltásokat észlelünk. Ez a sféra ugyanis jobban függ a politikai élet alakulásától, a politika döntéseitől. Különösen olyan korszakban, például az ötvenes években, midőn az irodalompolitika mozgása meghatározó módon érvényesült az irodalmi intézmények közegében, hatása alá vonta a művek megjelenésének, sőt megírásának

⁹Vö.: JORDÁKY Lajos: *Hogy a jegyzetből könyv legyen*. Utunk 1969. 50. sz.; VARRÓ János: *Irodalomtörténet és önismeret*. Utunk 1970. 1. sz.

ügyét. És tekintetbe kell venni azt is, hogy erre a mozgásra, a romániai művelődés keretei között, még a nemzetiségi politika alakulása is befolyást gyakorolt. Így érthető az, hogy művek, amelyeknek megírását (és közéleti szerepét) voltaképpen már napirendre tűzte volna a társadalmi lét fejlődése, megkésve tölthették be funkciójukat. Például Sütő András méltán becsült regénye: az *Anyám könnyű álmot ígér*, amelynek első fejezetei 1965-ben jelentek meg a marosvásárhelyi Igaz Szó lapjain, de amely csak 1970-ben kerülhetett végleges formában és könyv alakban az olvasó elé.

A romániai magyar irodalom periodizációját ezért csak úgy lehet megoldani, ha messzemenő figyelmet tanúsítunk az irodalmi élet kultúrpolitikai és nemzetiségpolitikai meghatározott változásai iránt. E változások nyomán, nézetünk szerint, a romániai magyar irodalom újabb szakasza a következőképpen korszakolható: 1. a felszabadulás utáni újkezdés szakasza (1945–1949). Ezt a szakaszt Kántor és Láng könyve hitelesen írja le, pusztán a záró évszámot: 1948-at korrigálnánk, minthogy a korszak jellegzetes regényei (Asztalos István: *Szél fúvatlan nem indul*, Kovács György: *Fogglal és körömmel*, Kurkó Gyárfás: *Nehéz kenyér*) 1949-ben kerültek az olvasó elé. 2. A dogmatizmus és szematizmus időszaka (1949–1953). Ez a korszak említésre érdemes irodalmi művet valójában nem hozott, még Nagy István híres és sokat fordított regénye: *A legmagasabb hőfokon* (1950) is a szematikus irodalom iskolapéldái közé tartozik. 3. A korrekció és az újabb kiteljesedés szakasza (1953–1958). Ez az időszak az irodalompolitika és a nemzetiségi politika átrendeződésével indult: 1953-ban alakították meg a Magyar Autonóm Tartományt, megszületett az Igaz Szó (1953), a Napsugár (1956), az új Korunk (1957), az Új Élet (1958), a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (1958), Földes László szerkesztése nyomán új lendületet kapott az Utunk, Méliusz József vezetésével újjáalakult az irodalmi kiadó magyar szerkesztősége (sőt egy ideig Marosvásárhelyen is működött kiadói szekció). Olyan írók kerültek vissza az irodalmi életbe, mint Balogh Edgár, Bartalis János, Bözödi György, Kacsó Sándor, Kemény János, Kiss Jenő, Kós Károly, Méliusz József, Molter Károly, Szentimrei Jenő, Tabéry László, Tompa László, és olyan fiatalabbak jutottak vezető szerephez, mint Bajor Andor, Kányádi Sándor, Sütő András, Székely János és Szabó Gyula. Megkezdődött a két világháború közötti örökség számbavétele (az Utunk *Nézzünk hát szembe* című

rovatában), viták indultak az Írószövetségben, új szellemű művek foglalkoztak az új társadalom belső konfliktusaival (pl. Sütő András: *Felrejáró Salamon*), és egyelőre még folyóiratokban útjára indult az első „Forrásmemzedék” (Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Bálint Tibor, Veress Zoltán), sőt Páskándi Gézának, aki Kányádiék és Lászlóffyék generációját összeköti, már akkor megjelent az első kötet. 4. Regresszió (1959–a hatvanas évek közepe). Ez a szakasz az 1959-es intézkedésekkel indult (a Bolyai- és a Babeş-egyetem egyesítése, iskolaügyek), 1959-ben öngyilkos lett Szabédi László, az irodalmi élet korábbi lendülete és fejlődése elakadt. Sokan hallgatásba burkolóztak (pl. Sütő András), mások arra kényszerültek, hogy átfogalmazzák korábbi műveiket (pl. Szabó Gyula *A gondos atyafiságot*). 5. A fokozatos fejlődés és kiteljesedés korszaka (a hatvanas évek közepétől). Ez a szakasz a Román Kommunista Párt IX. és X. kongresszusa nyomán alakul ki: kibővülnek az irodalom intézményes keretei (új megyei lapok, A Hét című művelődéspolitikai hetilap, a Kriterion kiadó, a televízió magyar adása); korszerűbb lesz az irodalomkritika, szabad teret kapnak a különféle irányzatok, köztük az avantgarde áramlatok. Számos kitűnő költő, prózaíró és drámai teljesítmény jelzi az új fejlődés sikerét, az irodalmi élet további írók visszatéréseivel gazdagodik (Mikó Imre, Olosz Lajos), a fiatal nemzedékek: a Forrás első és második generációja önálló eredményekkel és kísérletekkel bővíti a romániai magyar irodalom sokszínű spektrumát. És megszületik az igény az irodalom önmagáról kialakított tudatának megfogalmazása iránt: ennek az igénynek az eredménye Kántor Lajos és Láng Gusztáv szóban forgó munkája is.

Mint mondtunk, minden irodalomtörténet lényeges eleme a periodizáció, ám ugyanilyen fontossága van a *módszernek*. Kántor és Láng az irodalmi körkép módszerét választotta: műfajok (kritika, irodalomtörténetírás, líra, próza, dráma) és ezen belül nemzedékek rendjében helyezi el az anyagot; esszéisztikus színekkel kidolgozott íróarcképeket fest. Érezhetően hatott rájuk Szerb Antal módszere, méghozzá az, amely a világirodalomtörténet kötetiben nyert szerepet. A műfajok és az íróportrék rendjében elhelyezkedő történeti ábrázolás számos kritikát kapott,¹⁰ s való igaz, hogy a műfajok szerint történő tárgyalás némi nehézséget okoz: megbontja a történeti fejlődés menetét, és arra kényszeríti az irodalomtörténészt, hogy a több műfajban jeleskedő szerzők bemutatása során

¹⁰ Vö.: NAGY Pál: Mennyiben „bölcs a mérték?” Igaz Szó 1972. I. 255–261., KOVÁCS János: Mellőzött történetiség, Igaz Szó 1972. I. 261–276., ÉLTETŐ József: Pótanyag, Igaz Szó 1972. I. 442–447.

vagy a műfaji rendezés elvét, vagy a portré egységét adja fel. Más módszer azonban nehezen kínálkozott volna, hiszen ha végigtekintünk a kortárs irodalom történeti összefoglalásain, hasonló módszert (és hasonló hibaforrásokat: ismétlődéseket, következetlenségeket) tapasztalunk. Az akadémiai irodalomtörténet Tóth Dezső által kidolgozott fejezete korszakok és műfajok szerint, a készülő kézikönyv műfajok, nemzedékek és irányzatok alapján rendezi az anyagot. Vagy hogy idegen példát válasszunk, a franciák egyik legjobb összefoglalása, Pierre de Boisdeffre hatalmas műve: az *Une histoire vivante de la littérature d'aujourd'hui* (Paris, 1968. 7. kiadás) részben ugyancsak műfaji tagolást mutat; Pierre-Henri Simon népszerű kézikönyve: az *Histoire de la littérature française au XXe siècle* (Paris, 1965. 8. kiadás) pedig nemzedékek és irányzatok szerint próbál a jelenségek között rendet teremteni. Kántor és Láng tehát ismert és általános módszert választott, ami persze nem jelenti azt, hogy ne lehetne más tagolást érvényesíteni. Jó lenne, ha valaki például irányzatok vagy történeti periódusok szerint próbálná megoldani a feldolgozást. Ez azonban más irodalomtörténet lenne: más, de éppilyen hasznos vállalkozás.

Az íróportrék között akad sikerült, szellemes és lendületes és akad gyengébb, vázlatosabb darab. Általában jól sikerültek az idősebb nemzedék tagjait ábrázoló arcképek, így Bartalis János, Szemlér Ferenc, Horváth Imre, Horváth István, Méliusz József, Asztalos István, Nagy István, Kovács György arcképei. Hasznos „mini-esszékét” olvasunk a középnemzedék alkotóiról: Kányádi Sándorról, Székely Jánosról, Sütő Andrásról és Szabó Gyuláról. És számos kitűnő, érezhetően kedvvel és hozzáértéssel írott portré mutatja be a két fiatalabb generációt: a Páskándi Gézáról, Lászlóffy Aladról, Szilágyi Domokosról, Bálint Tiborról, Veress Zoltánról, Király Lászlóról, Farkas Árpádról, Bodor Ádámról, Pusztai Jánosról készített vázlatokra gondolok. Érdekes és mértékletes a Gaál Gáborról szóló fejezet (habár itt teljesen egyet lehet érteni azzal a véleménnyel, amelyet Ráczy Győző korrekciója képvisel¹¹), és lendületes a drámatörténeti összefoglalás. A hiányokat, aránytalanságokat már eddig is meglehetősen részletességgel sorolta fel a könyvet fogadó vita. Mert ilyen is akad: például a kritikások közül hiányzik, illetve csak éppen hogy megemlítséssel kerül Jordáky Lajos, Kovács János, Nagy Pál, Oláh Tibor, Pál Árpád és Robotos Imre, az irodalomtörténészek-művelődéstörténészek közül Aba-

fáy Gusztáv, Ficzay Dénes, Mikó Imre, Varró János és Vita Zsigmond, és a költészetrel, valamint a prózával foglalkozó fejezetek köréből is hiányzik néhány érdemesebb egyéniség, például Kemény János és Gagy László (akik pedig termékeny gazdagsággal szerepeltek, különösen 1957 után) az idősebbek sorából, Vári Attila, Sigmund István és Sinkó Zoltán a fiatalok közül. Hiányoljuk, hogy a kézikönyv oly kevés teret szentelt az önéletrírás, a memoár és az útirajz különben jelentős műfajának (vö. Lám Béla, Kacsó Sándor, Halász Gyula, Gy. Szabó Béla művei). Aránytalanul szűkszavúan tárgyalja Szentimrei Jenő, Tompa László, Endre Károly, Hajdú Zoltán, Bodor Pál, Beke György tevékenységét, és sommás megjegyzésekkel intézi el Hajdú Győzöt, Izsák Józsefet, Gálfalvi Zsoltot és Veress Danielt (e néhány megjegyzés nem igazodik a könyv máskülönbön felelősségtudatról tanúskodó tárgyalásmódjához). Máskor pedig a keveset mondó, szólamszerű minősítés váltja ki hiányérzetünket. Tudjuk, hogy induló fiatalokat két-három szóval jellemezni igen nehéz, ám így is el kellene kerülni a semmitmondó jellemzéseket (pl. „mélyről fakadó liraiság”). Hasonló hiányosságokat vagy következetlenségeket lehetne felsorolni az irodalomtörténeti szöveget kísérő bibliográfiával kapcsolatban is. Réthy Andor munkája azonban így is jelentős, hiszen első alkalommal készült el általa az új romániai magyar irodalom könyvészete. A könyvészet kritikáját amúgy is elvégezte Mészáros József tanulmánya.¹² Ehhez csak azt lehetne hozzátenni, hogy a könyvészetből sajnálatos módon elmaradtak a magyarországi, a csehszlovákiai és a jugoszláviai adatok. E hiányosságok és hibák azonban nem kisebbítik a Kántor Lajos, Láng Gusztáv és Réthy Andor által végzett munka úttörő érdemeit, s főként: a remélhetőleg elkövetkező második kiadásban könyvnyúszerral korrigálhatók.

Kántor és Láng értékelésének, ítéletének, már a fenti megjegyzésekből is kitetszett, van egyféle személyes természete. Nem az utókor elfogulatlan véleményét tolmácsoló irodalomtörténész, nem a patikamérleget használó igazságszolgáltatás szerepében lépnek fel, hanem az esszéíróban, aki polemikát is vállal, aki élesebb hangsúlyokkal lát el egyes jelenségeket, és árnyékban hagy másokat. *Mentségükben* ők maguk is azt húzzák alá, hogy véleményük nemegyszer különvélemény, és annak a meggyőződésüknek adnak kifejezést, hogy a munkának éppen a különvélemény megfogalmazása adja a létjogát. Különvéleményük nemzedéki jel-

¹¹ I. cikke: Korunk 1971. 1782–1789.

¹² MÉSZÁROS József: Elharmadott vállalkozás. Igaz Szó 1972. I. 448–454.

legű: Kántor Lajos és Láng Gusztáv öntudatosan, elkötelezettséget vállalva a „Forrás-nemzedékek” kritikusaik. Ízlésük, gondolkodásuk, ítéletük abban a folyamatban (és küzdelemben) alakult és fejlődött, amit a fiatal nemzedék (Páskándi, Lászlóffy, Szilágyi, Bálint, Veress és társaik) fellépése és térnyerése jelent. Ennek a nemzedéknek az értékrendjét képviselik, ennek a nemzedéknek az eredményeihez mérik a korábbi vívmányokat. Ez a kritikai-történetírói gyakorlat, igaz, nem kevés elfogultságot jelent, olykor igaztalannak tetsző ítéleteket, ám nyereség is származik belőle: szerencsés az az irodalmi generáció, amelyiknek megvan a maga kritikus. Mi, itt Budapesten is gyakran hiányoljuk, hogy az új magyar irodalomnak nem születtek meg a maga nemzedéki szempontú irodalomtörténetei. A nemzedék vállalása és érvényesítése persze

meghatározza az elkészült munka értékrendszerét, célkitűzéseit. És ezekkel csak úgy lehet eredményesen vitába szállni, ha mások is megírják a maguk, ha tetszik, „generációs” körképét, irodalomtörténetét. (Milyen jó lett volna, ha például elkészült volna Jancsó Elemér oly igen várt összefoglalása.) Igen, a jelenkor panorámáját ilyen különvéleményt mondó, elfogultságot is vállaló munkáknak kell elkészíteniük. Addig is, amíg egy tágasabb alkotói közösség vagy az elfogulatlan utókor értékelő munkája nyomán végül megszületik az új romániai magyar irodalom tudományos története. Kántor Lajos és Láng Gusztáv ezért vállalkozókedvből és bátorságból is példát mutatott; kihívásukra az összegzés újabb kísérleteinek kell felelniük.

Pomogáts Béla

BARÓTI DEZSŐ: ÍRÓK, ÉRZELMEK, STÍLUSOK

Bp. 1971. Magvető K. 506 l.

Közel négy évtizednyi kutatómunkáról, meditációról ad összefoglaló képet Baróti Dezső harminc ívnyi terjedelemben megjelent kötete. Sok izgalmas téma, elvi jellegű tanulmány, irányzat, stílusprobléma és kitűnően eltalált íróportré található könyvében, amely — végeredményben — két nagy, általa ugyan el nem határolt részre oszlik: a felvilágosodás és a korai romantika körére, valamint a XX. század problematikáira, középpontban Radnóti Miklós alakjával és költészetével, azt megfejteni és magyarázni kívánó törekvéseivel.

Mindenem nem változtat az a tény, hogy a cikkek nem azonos időpontban keletkeztek; nagyobb részük az 1945 utániakból került ki (pontosabban: az 1950-es és főleg az 1960-as évekből). Így kapunk egy pályáról átfogó képet, elfogadható és vitatható téziseivel együtt.

Baróti Dezső — régi és új, hazai és külföldi filológiai anyagot imponálóan használva fel — az irodalom, az irodalmi élet „mozgásirányait” vizsgálja, keresi és kutatja; tehát az adott kor társadalmi (össz)hatásában keresi a feleletet (szép példáját nyújtja kötetének 467. lapján, amikor a *Fába véssett balladák*ról szól). De utalhatnánk, erősítő bizonyításként, egy kötetén kívüli helyre is: az ItK 1969. 2—3. számában (a 157. lapon) folytatott vitájára, a felvilágosodás értelmezéséről. Úgy érezzük: Baróti Dezső felvilágosodás-értelmezése adhatja a szakkutatók számára a legtöbb vitalehetőséget. Jóllehet Baróti Dezső — ez világosan kivehető kötetéből —

a szűkítő, a „skatulyázó” értelmezés ellen lépett és lép fel; a kérdés csak az, hogy minden esetben a helyes és a kívánt irányban végzi-e el a szükséges tágitást, a fejlődés irányainak „erővonalait” mindig jól, az irodalomtörténeti kutatás kívánt összhangjával rezonálva mutatja-e meg. Bizonyos módszertani probléma merül fel — a félreértések elkerülése végett. Ti. van, létezik — s a felvilágosodás korának kutatása szinte predestinálja erre a kutatót — hipotézis, felfedezés, aspektus, amely pillanatnyilag eltér ugyan az irodalomtörténeti kutatás összhangjától, s mégis alapvetően viszi előre a kutatás eredményeit. Úgy látjuk, hogy pl. amilyen mértékben elveti a preromantika fogalmát, s azt a törekvést, hogy e terminológiát kellő tartalommal és világnézeti megalapozottsággal megtöltve újraértelmezzék, éppoly mértékben teszi vitatottá a felvilágosodás és a klasszicizmus, valamint az előbbi és a rokokó sajátos összefonódását, jelezve, hogy e kettőnek (illetve háromnak) összekapcsolása — szerinte — szűkíti a felvilágosodás határait. S ha már erről szólunk, meg kell említenünk azt: helyes-e például Musset-t a biedermeierhez oly erősen kapcsolni, mint Baróti Dezső teszi (könyvének 267—274. lapján)? Még akkor is, ha tanulmányának címe és törekvése szerint *A másik Musset*-ről szól. Csak részben érezhető bizonyítottnak e kép azzal, amit egy másik cikkében nyújt, amelyben *A biedermeier Európában* címmel értekezik. Vajon Musset-re ez a kép jellemző-e, s nem inkább az, amelyet a „másik” Musset, A